

their recycling techniques?” (36. old.) Küllös Imola zárógondolatai ezt a következőképpen egészítik ki: „Úgy érzem, ezek az adattéglácskák is szükségesek ahhoz, hogy több tudományterület együttes munkájával felépüljön a magyar színjáték és színjátszás történetének »háza.«” (117. old.)

GARAMI ANDRÁS

Prima manus

TANULMÁNYOK A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK MAGYAR IRODALMÁBÓL

Szerk. Keszeg Anna, Vaderna Gábor Ráció, Bp., 2008. 149 old., 2590 Ft

„Egy szép társaság, mely az új évet a minnyájunktól tisztelt és szeretett Bártfay háznál ülte, viszonyos szerencse-kívánatai között azzal akarta 1830. év első napját emlékezetre méltóvá tenni, hogy tagjai egymást a baráti Te nevezetre szabadították fel” – írja egyik levelében Bajza Toldy Ferencnek (Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. S. a. r. Oltványi Ambrus, Akadémiai, Bp. 1969. 485. old.), amit hagyományosan úgy értelmez az irodalomtörténet-írás, hogy e gesztussal Bajza, Vörösmarty és a körbe belépésre felszólított Toldy – akik később azonos célok megvalósítására törekedtek – az elsők között léptek fel önálló csoportként (lásd Fenyő István: *Valóságábrázolás és eszményítés*. Akadémiai, Bp., 1990. 83. old.; Fábri Anna: *Az irodalom magánélete*. Magvető, Bp., 1987. 403–415. old.). E XIX. század eleji példát azonban aligha lehetne problémamentesen vonatkoztatni a mai irodalomtudomány jelenségeire – többek között azért sem, mert akkoriban az irodalom művelői megegyeztek az irodalomról való beszéd művelőivel; mégis e korszakból ismerjük az irodalmi csoportként való legitimáció klasszikus mintáit. A mester és tanítvány(ok) már-már archetipikus viszonyát ekkoriban Kazinczy és tanítványai testesítik meg. A többnyire informális alapon működő csoport(ok) öndefiníciójában is megjelenő azonosságtudat közös fórumokon és kiadványokban is meg erősítést nyer.

Hasonló példát hozhatunk irodalomtörténeti-diszciplináris perspek-

tívában: *Az el nem ért bizonyosság* című kötet szerzőit az Arany iránti érdeklődésen túl Németh G. Béla személye is összekapcsolta (s a csoport utólete éppen azt mutatja, hogy az utóbbi nexus bizonyult erősebbnek). A hazai irodalomtudományban azonban sokkal gyakoribb a jelen-ség inverze: a közös munka nem egy irodalomtörténeti korszakhoz vagy egy szerzőhöz, hanem egy elméleti irányzathoz s annak mesteréhez, mestereihez kötődik. A Bajza–Toldy–Vörösmarty triászra jellemző kánon- és tekintélyromboló törekvések is inkább ez utóbbi típusra érvényesek (a szorosabban vett történeti kutatás erendően hagyománytisztelőbb tevékenység), s a csoportkohéziót sok esetben generációs szempontok is erősíthetik.

Ebben az esetben szó van mind-ezekről a lehetőségekről s egy kicsit másról is. A vizsgált kötet egy doktoriskola első, szervezett közösségi bemutatkozása, s ennyiben a hazai irodalomtudomány – nem is olyan régen működő – intézményes kereteihez kapcsolódik, vagyis a csoportszociológia nyelvén inkább formális csoportról beszélhetünk. A kötetben publikáló szerzők valamennyien az ELTE BTK „Magyar és európai felvilágosodás” nevű doktori programjának hallgatói. Munkájukban jelen van tehát az azonos korszak iránti érdeklődés, s bizonyos értelemben Bíró Ferenc és Szilágyi Márton a mester szerepkörét is betölti, még ha az egyes dolgozatok szerzőinek nyilván más-más is a témavezetője. Beszélhetünk ugyanakkor generációs összetartó erőről is: a szerzők többsége az 1970-es évek végén született.

Az iskola jelenlegi irányítója kettős karakter jegyében foglalja össze érdeklődésük lényegét: „A doktoriskola munkáját kezdettől mindmáig egy olyan módszertani és szemléleti tágaság jellemzi, amely képes az irodalomtörténet hagyományos terepnumát egy kultúraturományi modellt felé közelíteni. Mindeközben – ismételten nem függetlenül Bíró Ferenc tudományos érdeklődésétől – igencsak erőteljes a disszertációs témák textológiai-filológiai alapozásának igénye.” (10. old.) Valószínűleg mindkettővel összefüggésben lehet, hogy a szerzők többnyire

olyan témákat érintenek, amelyek fehér foltnak számítanak a korszak kutatása szempontjából, s így jól érzékelhető az eltávolodás a kanonikusnak számító művektől, szerzőktől és témáktól. Az pedig már inkább az első karakterjeggyel hozható összefüggésbe, hogy a kötet a filológiai munka egyik terminus technicusát emeli főcímmé: „Prima manus” – vagyis első kéz. Mindez az előszó szerint egyszerre foglal magába szemérmes utalást a tudományos pályakezdésre – még akkor is, ha a szerzők többsége már publikált tanulmányt rangos helyen –, s céloz a gesztusra, amelyre a dolgozatok visszanyúlnak a filológiai feltárással interpretálhatóvá tett „anyaghoz”, olyan szövegekhez, amelyek csakis a fölényesen birtokolt filológiai kompetencia birtokában szólaltathatók meg.

Tanulmánykötetről lévén szó, a továbbiakban a közös jegyeket keressük. Nem tagadható, hogy ez néha – a feltételezhető disszertációs téma miatt – olyan olvasásmódot implikál, amely leginkább a folytatásos regényekét jellemezheti. Az olvasó gyakran eltöpreng, milyen irányt is vesz majd a nagyobb lélegzetű opus. Persze mindez azt is eredményezi, hogy a recenzens túllép a kritika Lessing meghatározta keretein, s adott esetben ajánlatokat fogalmaz meg a folytatásra nézvést.

A kötet szerkesztői (Keszeg Anna és Vaderna Gábor) puritán szerkezeti megoldást választottak: Szilágyi Márton előszavát a szerzők alfabetikus sorrendjében követik a tanulmányok. E rendnek tökéletesen megfelel, hogy Vaderna Gábor címében krimiszűzsét idéző írása (*Egy holttest gróf Desseuffy József birtokán. Bevezetés egy kutatáshoz*) olvasható utoljára. Ilyen értelemben tehát a véletlen műve, mégis egyfajta keretelbeszélés-ként értelmezhető, hiszen párbeszédet folytat a bevezető tanulmánnyal. Vaderna figyelemre méltó erudícióval veszi szemügyre a korszakkutatás hazai tradícióját, s olvasatából az is kiderül, hogy a hatvanas évek óta tapasztalható a szélesebb, a szűken értelmezett irodalomtörténet belső viszonyain túlmutató látószög keresése. Valószínűnek tartom, hogy a kötetben olvasható tanulmányok többségére jellemző kultúratur-

dományi tájékozódás (a kánonbővítő stratégiák mellett is) ezért illeszkedik többé-kevésbé konfliktusmentesen a hagyományos narratívákhoz. Ez utóbbit talán Lukácsi Zoltán dolgozata (*Szószek és világosság. A magyar katolikus prédikáció a 18–19. század fordulóján*) képviseli leginkább, amelyben a szerző a kor prédikációs irodalmát tanulmányozva figyelt fel arra, hogy bár e szövegek még sok vonatkozásban a barokk lelkiség, hitviták és erkölcsi dogmatikai fejtegetések örökségét hordozzák, már másfajta problémákkal birkóznak: újfajta apológiára kényszerültek az általuk gyűjtőnéven csak „szabadgondolkodónak” vagy „megvilágosodottnak” nevezett világi filozófusokkal szemben (61–62. old.). Az ilyen típusú metamorfózis vizsgálata szorosan kapcsolódik a nemzetközi irodakomban leginkább Roland Mortier nevéhez köthető eszmetörténeti kutatásokhoz, ám Lukácsi Zoltán – ha jól értem – az ezen változáshoz köthető narratívaképző eljárásokat vizsgálja majd, s az sem könnyíti meg a dolgát, hogy a prédikációk szerzői a legkevésbé sincsenek benne az irodalomtörténeti köztudatban.

Látszólag ugyancsak a hagyományos irodalomtörténeti elbeszélést képviseli Torma Katalin írása (*Gyöngyök füzése a penna gyémánt hegyével vagy Hanno homályos pun beszéde? Csokonai Vitéz Mihály ismeretei az arab–perzsa verseletről*), amely a kritikátörténeti vizsgálódások módszerének megfelelően teória és praxis szembesítésére vállalkozik. Csokonai a felvilágosodás korszakának reprezentatív szerzői közé tartozik, vagyis a kötetből kirajzolódó kánonbővítő stratégiák szerint a tanulmány a következő „képlettel” írható le: ismert szerző – (viszonylag) ismeretlen írásai. Torma Katalin Csokonai arab–perzsa verseléssel kapcsolatos ismereteit veszi szemügyre, s a retorikai szempontból is remekül felépített dolgozat már az elején világossá teszi, hogy a korábbi kutatás e kérdés kapcsán ellentétmondós konklúziókra jutott: Képes Géza szerint Csokonai igyekezett arab–perzsa versmértékben megírni bizonyos költeményeit, Staud Géza viszont úgy látja, hogy Csokonai gazdag, új tartalmat igyekszik kifejezni, de mindehhez a klasszikus régi formakészletet és kifejezésmodot hasz-

nálja (83. old.). A kérdés eldöntése érdekében a szerző elsőként Csokonai e verselési módra vonatkozó forrását vizsgálja: Sir William Jones könyvét. (Mindehhez „természetesen” latinul és arabul is tudnia kell.) Mint a későbbiekben megállapítja, Csokonai már csak azért sem sajátíthatta el az arab–perzsa prozódia lényegét, mert evel egyetlen forrása, Jones sem volt tisztában. Vagyis Csokonai azért használja a régi formakészletet, mert bármennyire szeretett volna tanulni, Jones nem nyújtott használható ismereteket. Bár a tanulmány ezt nem fejti ki részletesen, példája a szorosabban vett Csokonai-kutatáson túl a felvilágosodás kutatásához is fontos adalékkal szolgál: az eltérő kulturális minták applikációjáról nevezetes William Jonesról a „close reading” éppen azt deríti ki, hogy az arab–perzsa verselés iránti érdeklődését az európai paradigmához igyekezett igazítani. A Csokonai-kutatás viszont szegényebb lett egy mítosszal, amelyet eredendően nyilván az táplált, hogy a szerző egyszerre nyelvzseni, „up to date” a kor verselméleti szakirodalmában, és páratlan költői génusz, s épp e három *együttes* igazolása lehetett fontos a recepciótörténet során rögzült kazinczyánus követelmények szempontjából. Torma Katalin írása egyébként talán a leg-radikálisabb, ami az irodalomtörténeti hagyományhoz való viszonyát illeti, ugyanakkor megfogalmazása a legkevésbé sem sértő. A többi dolgozat részben a fehér foltok feltérképezése, részben talán a tudománytörténeti tradíció miatt kerül a kritikus hangot.

A tanulmánykötet előszavában említett kultúratudományi orientáció bemutatásához elsőként Keszeg Anna írását emelhetjük ki, aki összekapcsolja a sajtótörténeti monográfiák eredményeit és az irodalomtudomány médiaelméleti orientációját, s egy olyan (félleg-meddig) elfeledett életműre irányítja a figyelmet, amelyet eddig a korszerűség/korszerűtlenség, népszerűség/esztétikum oppozíció segítségével írtak le. Gyöngyössi János jórészt az alkalmi versek „mestereként” és a leoninus forma művelőjeként szorul perifériára a kazinczyánus kánonban, ám egykori népszerűsége tagadhatatlan, s ezt a népszerűséget olyan fórumoknak

köszönheti, mint a *Magyar Hirmondó* és *Magyar Kurír*. A tanulmány kimutatja, hogy a versek megjelenése ezen orgánumok kontextusában szinte minden esetben olyan helyi eseményhez kötődött, amely a verset hírértékkel ruházta fel, illetve a lokális identitás megkonstruálására, egy csoporttudat közvetítésére, reprezentációjára tette alkalmassá. (40. old.)

Vaderna Gábor korábban már említett munkája az „antropológiai fordulat” jegyében tárja fel az öngyilkosság korabeli diskurzusát. Az adott kereteken belül csak egyetlen példa alapos és érdekfeszítő elemzésére van lehetősége. A már említett nyitottság-lezáratlanság talán leginkább ezt a szöveget jellemzi. Szerzője láthatóan történeti perspektívában gondolkodik: az antropológiai fordulat jelentőségét egyszerre világítja meg a kultúratudományok története és Fejér György 1807-ben kiadott antropológiája felől. Csakhogy éppen a korabeli és a jelenkori terminológia egyeztetése miatt tudom kevésbé elfogadni a „könyvek nyelve” Kazinczy-idézet alapján metaforikussá tágitott fogalmát, mert bizony az eredeti szöveg nehezen szakítható ki a tanulmány által egyébként említett *Schriftsprache* kontextusából.

Mácsik Péter és Tóth Kálmán írását a biográfia, az autobiográfia, az elbeszélte identitás elméleti-módszertani megalapozása kapcsolhatja össze. Mácsik a Mátyási-biográfiák közheleyeit vizsgálja a primer (levelek) és szekunder (verses-prózai művek) források összevetésével, néhány példán keresztül azt mutatja be, hogy milyen játékszabályokat feltételez az eltérő státusú művek referenciális olvasata. Tóth Kálmán a nemzedéki emlékezetváltás folyamatát vizsgálja Kis János visszaemlékezéseinek tükrében, úgy is, mint az autobiográfia műfajának sajátos öngazolását. Hivatkozásaiiban éppúgy szerepel Lejeune, mint Gadamer vagy Assmann, s a majdan nagyobb lélegzetű munkában bizonyára a kortárs biográfiák is nagyobb szerepet kapnak.

Valamennyi szerző birtokolja a Szilágyi Márton által emlegetett filológiai kompetenciát, ám ketten közülük szövegkiadáshoz is szorosabban kapcsolódnak. A már említett Mátyási-írás tétje a kritikai kiadás egyik részé-

nek lezárása, Czifra Mariann pedig (remélhetőleg) tagja annak a textológiai kutatócsoportnak, amely többek közt Kazinczy Ferenc életművének kiadásán dolgozik. Mint a tanulmányból megtudjuk (*Kazinczy-levelezéskötetek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*), a készülő digitális kritikai szövegkiadás lehetővé teszi majd, hogy a felhasználó olyan típusú adatokhoz jusson hozzá, hogy egy-egy Kazinczy-levélnék hány példánya maradt fenn, milyen gyűjteményben található, része-e más kéziratgyűjteménynek. Aki életében először gyanútlanul megpróbálta már lekérni a könyvtárból Kazinczy levelezésének Váczy által sajtó alá rendezett összes kötetét és a pótköteteket, s találkozott pillantása a könyvtáros megrovó tekintetével, majd kifizette a túlsúly miatt megrongálódott könyvtári lift után járó bírságot, az tisztában lehet vele, hogy körülbelül mennyi anyagról van szó, s hogy a jelzett szempontok szerinti átdolgozás mennyi munkát igényel. A Czifra Mariann által bemutatott példák talán azokat is meggyőzik e monstre vállalkozás jelentőségéről, akik kételkedve fogadnák: bizony nem mindegy, hogy egy-egy levél milyen narratívába illeszkedik, s kik e narratívák alkotói. S ehhez azt is hozzátehetjük, az sem mindegy, hogy a „jól ismert” pozitivisták eljárások *minek* a szolgálatában állnak. Meglehet például, hogy aki először Czifra Mariann írásából értesül róla: hamarosan várható Kazinczy gazdasági iratainak sajtó alá rendezése, az e hír hallatán kevés lelkesedést tud kicsiholni magából, s eszébe juthat Foucault emlékeztetéses példája Nietzsche mosodai számláival kapcsolatban (Michel Foucault: *Mi a szerző? Világosság*, 1981. 6. szám, 28. old.). Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a korszakban a gazdálkodói életforma és az értelmiségi lét olyan oppozíciót sugall, amelyet Kőlcseytől Berzsenyiig nem volt egyszerű kibékíteni, s e kettősség Kazinczy önimageformáló eljárásainak is egyik fontos eleme. Másik példával élve: első pillantásra úgy tűnhet, hogy a kecskeméti levéltárban Mátyási verseinek szereplőit azonosítani már végképp a tudni nem érdemes dolgok tudományaéhoz tartozik, ám e munka nélkül

vajmi keveset állíthatna a tanulmány szerzője a Mátyásit körülvevő *szociális kontextusról*.

S ha a fenti példák alapján elkészítjük az eddigi mérleget, akkor valóban azt látjuk, hogy eltérő státusú szövegek kerülnek azonos textuális pozícióba, s emellett jól érzékelhető az elmozdulás – de Man terminológiáját idézve (*Az olvasás allegóriái*. Ictus, Szeged, 1999. 13. old.) – az irodalom belpolitikájára – a szövetségességre, a szövegértelmezésre, a poétikára – összpontosító területeitől az irodalom külpolitikája felé. Mindez persze nem jelent radikális újdonságot a felvilágosodás és a XIX. század kutatói számára, de felszámolhatja azt a minimális „lelkiismeret-furdalást” is, ami az 1995-ös debreceni konferencián Csetri Lajos szavaiból még kiolvasható volt, amikor a századforduló táján a német idealizmus felől átszivárgó hatásról beszélt (Csetri Lajos: *Folytonosság és változás a felvilágosodás kori magyar irodalomban*. In: Bitskey István – Debreczeni Attila [szerk.]: *Folytonosság vagy fordulat?* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996. 26. old.), hozzátéve, hogy korszak- vagy alkorszak-fogalomként talán felesleges lenne alkalmazni, de végül is ez sem állna távolabb az önelvű irodalmiságtól, mint a „felvilágosodás” vagy a „nyelvújítás” terminus technicus. Azt is hozzá kell tennünk, hogy Csetri az idealizmus kapcsán még döntően az *irodalmi* szövegek jellegzetességéről beszélt.

Végül e kiváló szövegeket tartalmazó kötet olvastakor fel kell tennünk a kérdést: vajon a textológiai-filológiai megalapozás igénye, illetve a kultúratudományi fordulat ihlette módszer-tani sokszínűség kizárólag e doktori iskolára lenne jellemző? Hazai terepen valóban ez az egyetlen, a felvilágosodás korával foglalkozó doktoriskola, de Debrecen és Szeged doktori képzése is integrálja a korszakot. Azt kell mondanunk, hogy az ezen műhelyekből kikerülő dolgozatok többségét eddig éppúgy jellemezte a kultúratudományi érdeklődés, mint a filológiai tájékozódás igénye. S ha az előbbi betudható is a korszaknak, az utóbbi – többek között – azoknak a szövegkiadási pályázatoknak az eredménye, amelyek összekapcsolták Budapestet a szege-

di és debreceni centrummal. Végső soron nem elvitatni kívánom e specifikumot a doktoriskolától, sokkal inkább arra utalnék, hogy más fogja eldönteni e szellemi közösség későbbi együvé tartozását: talán éppen a műhelymunka keretein belül megvalósuló folyamatos párbeszéd, amiről ma a kívülálló még keveset tud.

■ TÓTH ORSOLYA

Próza fordulat

Szerk. Györffy Miklós, Kelemen Pál, Palkó Gábor. Bp., Kijarat Kiadó, 2007. 291 old., 2500 Ft

A 2007-ben, hasonló címmel megrendezett konferencia anyagából összeállított kötet tizennyolc szöveget tartalmaz. A szerkesztők célja az volt, hogy „az itt olvasható tanulmányok lehetőség szerint olyan párbeszédbe lépjenek egymással, amelyben mérlegre kerülhetnek a »próza fordulat« nevet viselő irodalomtörténeti korszakhatár kijelölése mögött rejlő elméleti előfeltevések és diszkurzív feltételek is” (7. old.). A tét a nyolcvanas évek diskurzus-, illetve kánonformáló alakzataihoz való viszonyunk. Vajon milyen irodalomtörténeti, irodalomelméleti, illetve kritikai előfeltevések mentén gondolja, gondolhatja újra az ezredforduló utáni irodalomértés – a legújabb irodalmi fejlemények fényében – a Balassa Péter és Kulcsár Szabó Ernő nevéhez köthető kanonizációs aktusokat (Balassa Péter: A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. Mészöly Miklós: *Megbocsátás*. In: uő: *Észjárások és formák: Elemzések és kritikák újabb prózánkról, 1978–1984*. Tankönyvkiadó, Bp., 1985. 105–127. old., valamint Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Bp., 1993.)? A kötet érdekes koncepcionális sajátossága, hogy az *Előszó* magától értetődőnek tekinti azt a fordulatot, amelyet a benne foglalt írások egy része meggyőzően kétségbe von.

Az elemzések irodalomelméleti hívozsavai közé tartozik a kanonizáció örökké aktuális kérdése és a medialitás kittleri felfogása, amely nem annyira a képiség, mint inkább a közvetítés problémájára vonatkozik. A szerkesz-